

Türkiye'de Kimyanın Başöğretmeni Ali Rıza Berkem

Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkemizde yeni bir savaş başlar: Kültür ve uygarlık savaşı. Bu savaşa katılan ve yaşamını özellikle eğitim ve öğretim alanına adanmış insanlarımızdan biridir, Prof. Dr. Ali Rıza Berkem. 1933 üniversite reformunu gerçekleştirenlerden... O yıllarda başladığı kimya dalındaki çalışmalarını, yarım yüzyılı aşkın bir süre sürdüren, farklı üniversitelerde ve ilgili kurumlarda yönetici ve eğitici olarak binlerce öğrenci yetiştiren büyük bir ad...

"... Harbin bir ateş sağanağı halinde savurarak, yakarak, yıkarak üstünden geçtiği bir yerlerde, ekseriya hayalen tasavvur ettiğimiz ahiret âlemini; cennetle cehennem arasındaki cansız ahiret âlemini buluyoruz ve zannediyoruz ki hepimiz yerin altında yürüyoruz. Felaket, meşakkat, zahmet ve elemle o kadar haşır neşir olmuş ki, açlık ve susuzluk gibi şeyler artık korkutmuyor..." 1921 yılında TBMM'nin çağrısıyla, pek çok Türk aydını gibi Anadolu'ya geçmişti Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Kütahya, Simav, Gediz, Eskişehir ve Sakarya yörelerini görevli gözlemci olarak dolaşmış, milli mücadeleye destek vermişti. Onun at sırtında köyden köye dolaştığı bu görevi sırasında gördükleri ve duydukları, yazdığı öykülere de yansımıştı.

İşte o tarihlerde, İzmir'in Seferihisar ilçesi de bu öykülerdeki bir çok kasaba ve köyle aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamış. 1919 yılı baharında Yunan işgaline uğrayan ilçede, üç buçuk yıl devam eden işgali çocukluğunda yaşayan insanlardan biri de Prof. Dr. Ali Rıza Berkem. "...O gün

ne kadar ağlamıştım. Düşman işgalinde idik ve işgal üç yıl dört ay devam etti. Rahmetli babamıza 'Bu gâvurlar hep burada mı kalacaklar?' diye sordüğümüzde, Mustafa Kemal Paşa adında bir kumandanın, Yunanlılarla savaştığını ve onları bir gün mutlaka ülkemizden kovacağını söylemişti." Mustafa Kemal adını ilk kez o gün duyan Berkem, Seferihisar Zükûr Mektebi İptidaisi'nin (Erkek İlkokulu) ikinci sınıfındadır o yıllarda. Başarılı bir öğrenci olan Berkem'in anımsadığı bir başka olay da, bu okuldan mezun olduğu gün yaşadıklarıdır. "... Ben ilkokulu bitirdiğim zaman Seferihisar Yunan işgalindeydi. Diploma töreninde başarılı öğrencilere hediyeler verilerdi. Bana da, Kuran-ı Kerim'i güzel okuduğumdan olsa gerek, bir Kuran-ı Kerim uygun bulunmuş ve bunu bana törene katılan Yunan kaymakamı vermişti..."

Nihayet 1922 yılının Eylül'ünde babası tahsildar Mustafa

Efendi'den duydukları gerçekleşmiş, birkaçını evlerinde ağırladıkları Türk Süvarileri, Seferihisar'daki işgale son vermişlerdi. Bu sayede babası da, işgal sırasında elinden alınan memuriyetine geri dönebilmişti. O günlerde Mustafa Efendi, ilkokulu yeni bitiren küçük oğluna kendisi gibi memur olma olanağı sağlamışsa da, İzmir Erkek Lisesi'nin açılacağı haberi, onu bu düşüncesinden vazgeçirmişti. Böylece, küçük yaşına karşın bir süre malmüdürlüğünde çalışan Ali Rıza Berkem, daha sonra İzmir Erkek Lisesi'nde (bugünkü Atatürk Lisesi), öğrenimine devam etmek üzere İzmir'e gönderilir.

İzmir'deki büyük yangında, yanındaki kilise sayesinde yanmaktan kurtulan bir binada, biraz gecikmeli olarak öğretime başlayan lisenin Seferihisar'dan gelen tek öğrencisidir Berkem. Yatılı öğrenci olarak bulunduğu İzmir'deki ilk tatil günlerini, yine o kentte yaşayan halasında geçirir. Ancak daha sonraları, kendi deyişleyle işlediği bir suçun utancı onu bu ziyaretlerden alıkoyar. "... Evcil olarak gittiğim halamın evinde Mustafa

Ali Rıza Berkem liseden sonra, 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'ndan burslu olarak, Fransa'ya Montpellier Üniversitesi'ne gitmişti (Soldaki fotoğrafta, ortada İzmir Erkek Lisesi'nin ilk müdürü Rıza Nafiz Ergüder, öğretmenler ve öğrenciler). Türkiye'ye döndüğü 1933 yılındaysa, aynı lisede fizik öğretmenliğine atanmıştı (Sağdaki fotoğraf; okul müdürü Halil Erdim, öğretmenler ve 1933 yılı mezunları).

Kemal Paşa'nın subay kıyafetli bir fotoğrafı bulunuyordu. Nasıl olduğunu şu anda anlatmama imkân olmayan bir içgüdü ve çocukluğun etkisiyle fotoğrafı aldım ve koynuma soktum. Şu anda bile bu olayı hatırladığımda soğuk ter döküyorum. Halam, herhalde o sıradaki durumumdan ve evde tek yabancı ben olduğuma göre, fotoğrafı benim aldığımı anlamış olacak ki fazla üstelemedi. Ben de fotoğrafı yerine koymaya çekindim ve koynumda saklı olarak ertesi gün okula döndüm... Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını çalmak(?) suretiyle hırsızlık yapmıştım." diyen Ali Rıza Berkem'in, bir kurtarıcı olarak ona karşı içinde tutuşmuş olan sevgi ve bağlılık ateşi, her geçen günle birlikte artarak güçlenmişti. Öyleki yaşamı boyunca içten bir Atatürkçü olarak onun gerçekleştirdiği devrimlerinin ve öne sürdüğü ilkelerinin sürekli savunucusu olmuştur.

Berkem'in, İzmir gezisi sırasında Atatürk'ü yakından görme fırsatını bulması, sanıyoruz yaşadığı tüm sıkıntıları unutturmuştur ona. Çünkü bu gezi sıra-

sında Atatürk, İzmir Erkek Lisesi'ni de ziyaret etmiştir: "... Gazi sınıfa göz gezdirirken kara tahtada yazılı bir yazıya gözleri takıldı. Yazı, son dersimiz olan Fransızca dersinden kalmıştı... Gazi Paşa, ön sırada ben oturduğum için bana tahtadaki yazıyı okuyup, Türkçe'ye çevirmemi emretti. Ben de yazıyı yüksek sesle okudum ve "Tabiatın ne bir şey kaybolur ne de yoktan var olur." diye Fransızca dersinde öğrendiğim Türkçe karşılığını söyledim..." böyle diyen Berkem, bu sözlerin sahibi ünlü Fransız kimyacı Lavoisier'in adını daha sonraki yıllarda sıkça duyacağını, dahası onun meslektaşına olacağını kuşkusuz bilemezdi.

İki yıl sonra Liseyi birincilikle bitirir Berkem. Bu başarısı onun, öğretmenler kurulunca, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan burslu olarak Avrupa'da öğrenim görmek üzere aday gösterilmesini sağlar. Öteki adaylar gibi o da bu hakkı kazanabilmek için sınava girer. Ama orta halli bir ailenin çocuğu olarak her olasılığı göz önünde bulundurmamak zorundadır. Öyle de yapar. Sağlık Bakanlığı'ndan yine burslu

olarak Tıp Fakültesinde okumak için de başvurur. Ancak, sınavı kazandığı haberi, onun bu düşüncesinden vaz geçer. Bunda kimya öğretmeni Selahattin Bey'in ısrarı ve babasından aldığı cesaret ve desteğin de büyük payı olur. Avrupa'ya gitmeye karar verir Berkem.

Kuşkusuz bu durum Seferihisar'lı tahsildar Mustafa Bey için gurur verici bir olaydır. Çünkü küçük oğlu Ali Rıza, fizik-kimya öğrenimi için yurtdışına gönderilecek seçilmiş öğrencilerden biridir. Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'a gelen Berkem'i ise kötü bir sürpriz bekler. Hareketten bir gün önce Milli Eğitim Müdürlüğü'nden çağırılan Berkem'e, belgelerinden biri olan kefaletnamenin eksik olduğu, eğer tamamlanmasa gidemeyeceği bildirilir. Prof. Dr. Ali Rıza Berkem, "Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış" adlı kitabının sonuna eklediği özyaşam öyküsünde o günü şöyle anlatıyor.

"Büyük bir üzüntüye kapıldım. Şimde ne yapacaktım? İstanbul'da hiç bir tanıdığı olmayan bir taşra çocuğunun

1929 yılında Feyyaz Gürsen (sol başta) ve Lütfi Biran'la (sağ başta) Montpellier Üniversitesi'ne gelen Berkem (soldaki fotoğraf), bu üniversiteden, büyük başarısı nedeniyle, 1932 yılında Coulouma Ödülü'nü alarak mezun olmuştu (sağdaki fotoğraf, diploma töreni sırasında çekilmiş).

Türk dostu, ünlü Fransız yazar Claude Farrer'in verdiği bir konferansın sonrasında...

1936 yılında, tekrar Montpellier Üniversitesi'ne dönen Berkem, doktora çalışmasını, Prof. Leon Gay'ın (sol başta) yanında yapmıştır.

telâşi içinde caddeye çıktım. Avrupa'ya gidemiyordum, Sağlık Bakanlığı burs sınavına da girmedığım için açıkta kalmıştım. Yapılacak tek şey, bavulumu alıp İzmir'e dönmektir. Büyük üzüntü içinde Çağaloğlu'ndan Sirkeci'ye doğru giderken, büyük bir şans eseri, bizim liseden, benden bir üst sınıftaki Uşak'lı Ahmet (Tahtakılıç) ile karşılaştım. Durumumu anlattım. O, Hukuk Fakültesi birinci sınıfında öğrenciydi. Bana, 'üzülme kardeşim, şimdi iki şahit bulup notere giderek hemen kefaletnameyi çıkartınız' dedi. Her şey kısa zamanda tamamlandı ve kefaletnameyi son dakikada teslim ettim." Bu olay Berkem'in sonraki yaşa-

mında, ihtiyacı olan herkese yardım eli uzatmayı bir yaşam ilkesi haline getirir.

1928 yılının Eylül'ünde Fransa'ya gider Berkem. Bu programa katılan her öğrenci gibi, ona da bakanlıkça hazırlanan bir öğrenim programı verilir. Bu program uyarınca, iki arkadaşıyla Montpellier Üniversitesi'ne gider ve önce bu kurumun lisesinin son sınıfına bir yıl devam eder. Bir yıllık öğrenimi başarıyla tamamlayarak okulun şeref listesine adını yazdırır. 1929 yılında başladığı Montpellier Üniversitesi'nde ise, üç yıl içinde, genel matematik, genel fizik ve genel kimya dallarında, fizikokimya öğretim diplomasını almasını sağlayacak güç

bir programı tamamlamak zorundadır. Ancak ülkesine duyduğu sevginin ve sorumluluk duygusunun etkisiyle olağanüstü biçimde çalışır. Böylece öğrenim süresinin sonunda, kendisinden beklenenin çok üzerinde bir başarı kazanır. Öyle ki, bu üç yıl içinde alınması gereken sertifikaların yanı sıra, uygulamalı kimya ve fizikokimya sertifikalarıyla, kimya mühendisliği diplomasını da en iyi dereceyle alır. Üniversitedeki bu parlak başarısının ona kazandırdığı Coulouma Ödülü ise unutamadığı anılarından biridir.

" Üniversite'de diploma töreninde Fen Fakültesi Dekanı ve Kimya Ensti-

Örnek Bir İnsan

Eyüp ALTUN

Y.T.Ü Fen-Ed. Fak. Kimya Bölümü

Sayın Hocam Ali Rıza Bey hakkında bir yazı yazmam istendiğinde çok sevindim. Ama kağıdı kalemi elime aldığımda nereden başlayacağıma karar veremedim.

Prof.Dr.Ali Rıza Bey'i ilk olarak lisans öğrenimim sırasında kara tahtanın başında hocam ve dekanımız olarak tanıdım. Mezun olduktan sonra kendisinin asistanı oldum ve onun yakınında olan şanslı insanlardan birisiydim artık. Onunla birlikte girdiğim derslerde, büyük bir zevk ve heyecanla derslerini dinledim. Bir gün o elinde tebesir kara tahtanın başında ders anlatırken; böyle bir beyin nasıl yetiştiğini ve kendisini nasıl yetiştirdiğini hayranlıkla izlerken, günün birinde bu beyin yok olacağını düşünerek, neden beyindeki bilgilerin nakledilemediğini, bu teknolojiye insanın neden ulaşamadığına hayıflanarak düşündüğümü bugün gibi net hatırlıyorum. Gelecekte bunun mümkün olacağını, ender yetişen Prof. Berkem gibi insanların bilgi ve deneyimlerinin beyinlerarası bilgi nakli yoluyla aktarılacağı teknolojiye ulaşılacağını ümit etmek tek tesellim.

"Birşeyi anlamak, hissetmek ancak onu yaşamakla mümkündür" diye düşünüyorum, yanıldığımı da hiç sanmıyorum. Ali Rıza Hoca'nın yakınında olup, onu böylesine tanımak büyük bir şans. O yalnız bilimsel yönüyle değil kültürel birikimiyle

de büyük bir insan, bunları yazarken hiç de abartmıyorum. Bunlar benim uzun yıllardır düşünüp ama dile getiremediğim son derece samimi duygularım.

Kimya Derneği'nde on yılı aşkın bir süredir Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev yapmam nedeniyle, Ali Rıza Bey'in dernek çalışmalarındaki akıl almaz özveri, enerjisi, titizliği ve deneyiminin farkında olarak, bu görevin aynı etkinlikle bir başkası tarafından yürütülemeyeceğine inanıyorum. Zamanla bu söylediklerimin doğruluğunun anlaşılacağından hiç kuşku yok.

Türkiye Kimya Derneği'nde yılda ortalama 40 Yönetim Kurulu toplantısı yapılır. Bu toplantılardan birinde, gündemi Uluslararası Uygulamalı Kimya Birliği (UIPAC) tarafından düzenlenen uluslararası kongrelerden birinin Türkiye'de yapılması konusu oluşturuyordu. Bunu ancak Ali Rıza Hoca başarabilirdi ve başardı. 35. UIPAC Kongresi 3-4 yıllık yorucu ve özverili bir çalışma sonucu, 14-19 Ağustos 1995 tarihinde İstanbul Swiss Otel'de yapıldı. 17-22 Ağustos 1997 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde yapılan 36. Kongrede, Türkiye'deki kongrenin etkisini Türkiye, kongreye katılan bilim adamı sayısında; Almanya ve Japonya'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte 3.lüğü paylaşırken, sunulan poster sayısında da İsviçre'nin ardından 2. sırada yer almıştır. Bu sonuç Türkiye'nin nerede olduğunu dünyaya gösterirken, 35. UIPAC Kongresi'nin Türkiye'de yapılmasının, Türk bilim adamının ufkunun açılmasına büyük etkisi olduğu kanısındayım. Kongrenin Türki-

ye'de yapılmasında en büyük katkının Sayın Berkem'e ait olduğunu konu ile ilgili herkesin kuşkusuz kabul edeceğini sanıyorum.

Türkiye Kimya Derneği'nin Avrupa Kimya Dernekleri Federasyonu (FECS) ve Balkan Ülkeleri Kimya Dernekleri Birliği" ile temasının ve bu yıl Edirne'de 12. si yapılacak olan Ulusal Kimya Kongresi'nin başlatılıp gerçekleştirilmesinde Ali Rıza Bey'in katkıları göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Ali Rıza Bey'i koltuğunun altında, fermuarlı evrak çantası ile otobüs durağında beklerken ya da belediye otobüsünde seyahat ederken görmek benim için doğal. Çünkü kendi ifadesiyle; "Vatandaş Ahmet Efendi" olarak yasayacak kadar mütevazı, "Atatürk'çüyüm, müslümanım. Bir işe veya harekete daima "Besmele" ile başlarım. Allah'la kul arasına girilmesini asla kabul etmem. Laik, demokratik Cumhuriyet'e içtenlikle bağlıyım." diyecek kadar inançlı ve milliyetçi, "Kibirli değilimdir, uyumluyumdur. Kolayca kırılmam, ama kırılırsam bunu asla unutmam." diyecek kadar kişilikli, "İnsanları severim, onlar hakkında en küçük bir kötülük düşünmem. Din, ırk, mezhep, renk, fakir, zengin olmak benim için asla fark etmez. Ben insanı insan olduğu için severim." diyecek kadar da kütürlü, örnek yüce bir insan.

Ali Rıza Hoca; anlatılmaz, anlatılmaz, ancak onunla çalışarak tanınır. Onunla çalışan, onu tanıyan, sayılı şanslı insanlardan biri olmanın mutluluğunu yaşıyorum.

Hocam'a; sevdikleri ile birlikte sağlıklı, mutlu uzun ömürler diler, saygılarımı sunarım.

İÜ Fizikokimya Kürsüsü'nün bulunduğu Zeynep Hanım Konağı 1942'de yanmış, Ali Rıza Berkem'in büyük çabalarıyla, başta öğrenci laboratuvarları olmak üzere, kürsü yeniden kurulmuştu (fotoğraflar 1950).

tüsü Direktörü hocam Prof. Godchot konuşmasının bir yerinde 'Bu yıl ihdas edilmiş olan Coulouma Ödülü'nü kimin kazandığını biliyor musunuz? Votre camarade Rıza Ali (o zaman soyadı yoktu) kazanmıştır, kendisini kutluyorum' dedi. Fevkalâde heyecanlandım. O heyecanla ayağa kalkıp, ödülü (para ödülüydü) Kimya Enstitü'süne bıraktığımı söyledim. Dekan, bunun mümkün olmadığını söyleyince, yanımda oturan Kimya Cemiyeti Başkanı "Bize bırak", dedi. Ben de Cemiyete bıraktığımı söyledim. Bu davranışım, gerek hocalarım ve gerekse öğrenci arkadaşlarım arasında fevkalâde olumlu bir hava yarattı."

Bir yabancı olmasına karşın ona verilen bu ödül ise onun, insanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın, hakkın hak edene verilmesi gerektiği ilkesine yaşamında sıkı sıkıya bağlı kalmasını sağlar. Okul birinciliği ona Coulouma Ödülü yanında aynı üniversitede doktora yapma hakkını da kazandırır. Ancak, o sırada Milli Eğitim Bakanlığı'ndan aldığı bir yazı, ise öğrenim süresinin dolduğunu

ve yurda dönmesi gerektiğini bildirmektedir. Bunun üzerine, durumunu anlatmak üzere Paris Türk Öğrenci Müfettişliği'ne gittiğinde büyük bir talihsizlikle karşı karşıya olduğunu anlar. "Müfettiş Kadri Bey'di. Kendisine durumumu açıkladım ve doktora yapma hakkım olduğu söyledim. Bana, 'Ali Rıza Bey, bütün başarılarınızı daha önce bize niçin bildirmediniz?' demesin mi? Hayret ki hayret. Kendisine, 'Kadri Bey, siz talebe müfettişisiniz, sizin göreviniz öğrencileri izlemek değil midir? Bunları sizin daha önceden bilmeniz gerekmez miydi? Demek ki ben üç sene içinde birşey yapmamış olsaydım sizin haberi- niz olmayacaktı' dedim. Montpellier'de kaldığım dört yıl içinde bir defa olsun bir müfettiş yüzü görmedim. Bir haksızlığa uğramıştım, ama yurda dönmekten başka bir seçeneğim de yoktu."

Böylece 1932 yılında Türkiye'ye dönmek zorunda kalan Ali Rıza Berkem, mezun olduğu İzmir Erkek Lisesi'nde, ancak bir yıl kalabileceği fizik öğretmenliği görevine atanır. Ancak bir

yıl sonra, zamanın Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'den aldığı mektup, çok şeyi değiştirir onun yaşamında.

"Fiziki Kimya Profesör Muavini Ali Rıza Bey'e,

Muhterem Efendim,

Maarif Vekâleti, 31 Temmuz 1933 tarih ve 2252 numaralı kanun mucibince 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren Yeni İstanbul Üniversitesi'ni kurmaya memur edilmiştir...

...Bu şartlar dahilinde, 1933-1934 ders yılı için İstanbul Üniversitesi'nde 45 lira aslı maaşla Fiziki Kimya namzet Profesör Muavinliğine atanmış bulunuyorsunuz.

Cumhuriyet idaresi, yeni üniversitede çalışanlardan bu müesseseyi en kısa zamanda asri ihtiyaçlara uygun hakiki bir kültür ocağı haline sokmalarını bekliyor.

Bu uğurda büyük hizmet ve gayret göstereceğinize kaniim. Muvaffakiyetinizi diler ve saygılarımı sunarım, efendim.' (Maarif Vekili Dr. Reşit Galip)

Bu mektup Berkem'i kendi deyişleriyle yaşamının sonuna kadar sürecek, üyesi olmakla daima şeref duyduğu, en yüksek kültür ocağında hizmete atamaktadır. Ancak bu sıradan bir atama değil, Atatürk'ün Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana hesaplarını yaptığı ve altyapısını hazırladığı büyük bir atılımın, yani yeni Türk devletini uygar uluslar düzeyine çıkaracak bir reformun, 1933 üniversite reformunun çağrısıdır.

İstanbul Üniversitesi'nin başlangıcı sayılan ve 1933'e kadar Türkiye'nin doğa, fen ve mühendislik bilimleri alanındaki tek yüksek öğretim kurumu Darülfünun'dur. Geçmişi, 1453'de kurulan Fatih Medreseleri'ne kadar uzanan Darülfünun ise 1850'li yıllarda kurulmuş,

1955-56 yılları arasında, Oregon Üniversite'sinde konuk profesör olarak bulunur Berkem (solda), 1956 yılındaysa, Oak Ridge Nükleer Araştırma Merkezi'ne gider (Prof. Overmann ile sağda).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılına değin de belli bir gelişme göstermişti. Ancak, yeni Türk devletinin hedefleri, çağın gereklerine uyan yüksek öğretim kurumlarına yani üniversitelere gereksinim duyuyordu. Milli Eğitim Bakanı olduğu gün yayınladığı kısa genelgesinde "... Düsturumuz, büyük yarına tez varmak için bilgi ve imanla, intizamla, usanmayan azimle çalışmaktır." diyen Dr. Reşit Galip, 1 Ağustos 1933 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demecinde, konu hakkında şunları söylüyordu:

"1923'ten 1932'ye kadar geçen dokuz yıl içinde, Türkiye'nin bütün aydınları gözlerini Darülfünun'a diktiler. Her alanda inkılaplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünun'un memleket hayatının genel gidişine uygun bir gelişme göstermesini bekletiler. Memleketin hiçbir meselesi Darülfünun işi kadar genel bir ilgi uyandırmadı. Hiçbir kuruluş onun kadar eleştiriye uğramadı. Lâkin bütün bu ilgilere, bütün bu eleştirilere rağmen İstanbul Darülfünun'u Türkiye aydınlarının beklemediği salâha,

Radyoizotoplar üzerine çalıştığı Oak Ridge Nükleer Araştırma Enstitüsü'nde, farklı ülkelerden çok sayıda araştırmacı da bulunuyordu.

gelmeye, ilerlemeye eremedi." Özetle, bu kurumun yaşamını bu şekilde sürdürmesi olanaksızdı. Zaten Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu kurumun bütçesini, yabancı bir uzman getirerek günün gereklerine uygun bir şekilde iyileştirilmesi ve düzenlenmesi şartıyla kabul etmişti. Bu amaçla Cenevre Üniversitesi'nden, bir dönem rektördürlük de yapmış olan Prof. Malche davet edilmiş, pedagoji profesörü olan Malche de Darülfünun hakkındaki raporunu hazırlayarak Mayıs 1932 de hükümete sunmuştu.

Üniversitelerimizin bu günkü durumuyla karşılaştırılması bakımından da

ayrı bir önemi olan bu raporda, Darülfünun'un çağı yakalamasına engel olduğu ileri sürülen nedenler, kabaca şöyle sıralanabilir: Darülfünun Fakülte ve müesseseleri arasında bir çalışma işbirliğini sağlayacak bir bağlantı bulunmaması.

Bazı Fakültelerin sadece öğretim ile ilgilenecek bir meslek okulu durumunda kalmaları.

Öğretim üyelerinin, çoğunlukla kendilerini sadece belli saatlerdeki derslerden sorumlu sayarak, bilimsel inceleme ve araştırmalardan uzak kalmaları.

Öğretimin çoğunlukla profesörün anlattıklarıyla, öğrencinin öğrenme sorumluluğunda da belli bir kitabın sayfaları ve öğretim üyesinin dersinde tutulan notlar içinde kalması.

Öğrenci ve öğretim üyesi arasındaki ilişkinin, dersane içinde kalarak, bunun dışında öğrencinin her türlü rehberlikten uzak, kendi başına bırakılması. Çoğu öğretim üyelerinin, dışarıdaki işlerinin çokluğu yüzünden, Darülfünun'daki görevlerini ikinci derecede sayacak kadar kuruluşla ilişkilerini azaltmaları. Darülfünun öğretiminin memleketin

Gerçek Bir Bilim Adamı

Alber Bilen

Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, Yönetim Kurulu Başkanı

Sayın Prof. Dr. Ali Rıza Berkem hakkında bir yazı istemesi beni çok onurlandırdı.

Onurlandırdı, çünkü Prof. Dr. Ali Rıza Berkem çok ayrıcalığı olan bir hocamızdır. Kendisine verilen "Hocaların hocası" ünvanı "şeyh-ül kimyager" ünvanına eşittir. Hocalığı ile ne kadar övünse azdır. Ali Rıza Berkem hakiki bir ilim adamı ve mesleğinin zivresine ulaşan kişiler gibi ilmin derinliklerine, felsefesine erişmek suretiyle kendi alanında bir kültür kaynağı niteliği kazanmıştır. Bu yönden Ali Rıza Berkem'le konuşma, onu dinlemek bir kazançtır. Kimya alanında düzenlenen her toplantıda onu ve konuşmalarını hep bekliyoruz.

Ben Ali Rıza Berkem'in üniversitede öğrencisi olmak şansına sahip oldum. Öğretimini yaptığı Atomistik branşını o derece sevdimiş olacak ki, imtihanda bana sorulan o zor kuantum teorisini en basit ifadelerle anlatmıştı.

Benim ikinci bir şansım da hayatta hoca ile muhtelif vesilelerle beraber çalışma fırsatı oldu. Bu çalışmalarda onu daha yakından tanıma olanağını buldum. Ondaki hizmet aşkı, sağlıklı görüşlerindeki tevazu ile karşık hümanizm beni her zaman etkilemiştir. Hocanın ayrıca 80 yıllık bir geçmiş olan Türkiye Kimya Derneği'nin devamını sağlamak için

sarf ettiği gayretleri, burada dile getirme zorunluluğunu hissediyorum. Aylık haber bülteninin redaksiyonu, neşredilmesi hep onun gayretlerinin neticesidir. Bir derneğin yönetimini yüklenen birinin yalnızlığa itileceğini hesaba katması lazımdır. Hoca yılmadı, yılmıyor. Yaşına rağmen inanılmaz bir enerji sarfederek Türkiye Kimya Derneği'nin Başkanlığına azimle yürütüyor. Ancak hocanın Derneğin İU-PAC kuruluşundaki üyeliğinin maddi imkansızlıklar nedeniyle düştüğünü gördüğü zamanki üzüntüsüne şahit oldum. Bunun devamı için büyük mücadele verildi. Ne yazık ki başvurduğu yerlerden beklemediği desteği bulamadı. Oysa 1996 yılında İU-PAC'ın Uluslararası Kongresi en başta hocamızın yorulmak bilmez gayretleriyle Türkiye'de büyük bir başarıyla düzenlenmişti.

Yıl 1984! Türk kimya sanayinin bir derneği henüz yok. Ben konuyu hocamıza açtım. Kendisi bir sanayicimsi gibi bunun eksikliğini anlattı ve tasarladığım teşebbüs için bana büyük bir cesaret verdi. Birkaç arkadaşla biraraya gelerek bir Kongre düzenlemeye karar verdik ve I. Ulusal Kimya Sanayi Kongresi Mayıs 1985'de Ankara'da toplandı. Ancak, Ekim 1984 ile Mayıs 1985 arasında hazırlık çalışmaları aramızda hocamızın da bulunduğu bir grup tarafından yürütüldü. Prof. Dr. Ali Rıza Berkem Organizasyon Komitesi Başkanlığını üstlenmeyi kabul etti. Hocamız Komite'nin her toplantısına gelmekle hepimize bir ciddiyet örneği vermişti. Kongreyi takip eden günlerde Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği kuruldu. Hocamızın bu derneğin kurulmasındaki manevi katkılarını hiçbir zaman

unutamam. Bu destek halen de sürmektedir. Prof. Dr. Ali Rıza Berkem Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği'nin ilk şeref üyesidir.

Prof. Dr. Ali Rıza Berkem ülkelerdeki modele göre Türk kimya alanında bir vakıf kurulması gereğini görmüş ve bunun için de teşebbüse geçmişti. Bu Vakfın kurulmasında iki kurucu teşekkül gerekiyordu. Doğal olarak Türkiye Kimya Derneği esas kurucu olacaktı. Diğer ise Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği oldu. Vakfın hayat hikayesi çok uzundur. Ancak bu vakfın kuruluşunda ve ayakta kalmasında hocamız büyük bir görev yüklediğinin bilincindeydi. Vakfın kuruluşundan bir müddet sonra 1989 yılında II. Ulusal Kimya Sanayi Kongresi'nde hoca Başkanlığı almamı istedi. Vakıf birçok teşebbüslere girişti, ancak 1984'deki ekonomik kararlar gelişmeleri durdurdu. Esasen mütevellilerden beklenen mali katkıların gelmemesi ve kuruluştaki düşük sermaye, Vakfın marjinal durumdan çıkmasını engelledi. Ancak hoca yılmadı ve benim Başkanlık'tan ayrılmamdan sonra halen Türkiye Kimya Vakfı'nı tek başına hayatta tutmaktadır.

Prof. Dr. Ali Rıza Berkem değerli bir düşünür ve bir yazardır. Her vesileyle eleştirilerini açık sözlülükle, çekinmeden ifade etmiştir.

Prof. Dr. Ali Rıza Berkem sadece öğrenci yetiştirmekle yetinmemiş, hayatında hep arayışların içinde, yapıcı ve kalıcı eserler bırakmaya gayret etmekle bizlere örnek olmuştur. Bu sayede çağa ayak uydurmuş ve gençliğini korumuştur.

Hocamıza daha nice sağlıklı ve verimli uzun yıllar dilerim.

1958 yılında, eski bir öğrencisi olan Dürdal Hanım'la evlenen Prof. Dr. Ali Rıza Berkem, bugün sakin ve mutevazı bir yaşam sürüyor. Emine Erdem, Melek Ünver ve Ayşe Günşiray adında üç kızı (sağda) olan Berkem'in, beş de torunu var.

hayat ve faaliyetleriyle ilişkisini kaybederek teorik bir soyutlama halinde kalması. Basit bir denemenin bile tez olarak kabul edilmesi ve bu yüzden kişisel araştırma ve telifin hiçe indirilmesi.

Darülfünun'un özerkliğinin yalnız mevki ve makam ihtiraslarını kaynaştıran, olumsuz bir etken durumuna indirilmiş bulunması.

İşte tüm bunlar, Darülfünun'un gelişmesi ve çağı yakalaması için köklü değişikliklere ihtiyaç olduğunu ortaya koyuyordu. Daha önce de aynı nedenlerle yapılan geliştirme ve yeniden düzenlemelerin ise o güne kadar sorunu çözmediği de ortadaydı. O halde zaman kaybedilmeden Darülfünun'un kapatılması, yerine her şeyiyle yeni ve çağdaş bir yüksek öğretim kurumu, yani bir üniversite kurulmalı, bu da daha sonra açılacak üniversitelere iyi bir model oluşturmalıydı. İşte bu amaçla TBMM 31 Mayıs 1933'te Darülfünun'un kapatılmasına karar vermişti. Bu yeniden yapılanma sırasında karşılaşılan en büyük güçlükse yeni üniversitenin öğretim kadrosunun belirlenmesiydi. Bu iş için Prof. Malche başkanlığında Prof. Kerim Erim, M. E. Bakanlığı müstaşarları Avni Başman, Rüştü Uzal ve müfettiş Osman Horasan'dan oluşan bir komisyon ilk olarak yeni üniversitenin rektörünü, dört fakültenin dekanını ve üç yüksek okulun müdürlerini belirlemişti. Bu fakülte ve yüksek okullarda görev yapacak öğretim üyelerinin belirlenmesi ise işin en zor bölümüydü.

Bu sorunun çözümüne yönelik olarak komisyon, öğretim elemanı kadrosunu üç kaynaktan sağlamayı uygun buldu. Bu doğrultuda, kapatılan Darülfünun'un kadrosundan, değişime ayak uydurabilecek ve onu benimseyecek bir bölümü

yeni üniversiteye aktarılacaktı. Seçkin öğretim üyelerinin davet edileceği Avrupa üniversiteleri ise bir diğer kaynağı oluşturuyordu. Ancak bu kaynaktan yararlanmak sanıldığı kadar kolay değildi. İşte bu noktada, deyim yerindeyse Hitler'in faşizmi imdada yetiştiriyor, Avrupa'dan uzaklaşmak zorunda kalan, özellikle yahudi kökenli çok sayıda bilim adamının bir bölümüne de Türkiye kucak açıyordu. Sorunun çözümünde yararlanılacak üçüncü kaynağı ise, böylesi bir reformu çok daha önceleri düşünen Atatürk'ün önerisiyle, başarılı lise öğrencileri arasından seçilerek Avrupa'ya gönderilen ve orada öğrenimini tamamlayıp geri dönenler oluşturuyordu. Bu amaçla Avrupa'ya gönderilenler arasında bulunan Ali Rıza Berkem, aynı kaderi paylaştığı Cahif Arf, Sabahattin Eyüboğlu, Takiyettin Mengüşoğlu gibi pek çok arkadaşıyla, 1933 üniversite reformunun çekirdek kadrosunda yer almıştı.

Bu sayede İ. Ü. Fen Fakültesi'nde fiziki kimya profesör yardımcısı olarak, yarım asırdan fazla sürecek akademi yaşamına başlayan Ali Rıza Berkem, bir yıl sonra başına getirileceği Fizikokimya Kürsüsü'nü de 1936 yılına kadar yönetti. Bu tarihten sonra iki yıl süreyle tekrar Montpellier Üniversitesi'ne giden Berkem, 1938 yılında hazırladığı Tungstenler Kimyası adlı teziyle doktorasını tamamlayarak yurda döndü. 1939 yılında Fizikokimya kürsüsünün başına getirilen Berkem, kürsüsünün içinde bulunduğu Zeynep Hanım konağının 1942'deki büyük bir yangında kül olmasından sonra, oradaki öğrenci laboratuvarını büyük bir çabayla yeniden kurdu. Ancak yangında yarım kalan bir araştırmasıyla, çok sevdiği Atatürk fotoğrafı da yanmıştı.

1953 yılında aynı kürsüde profesör olduktan sonra, 1955 yılında bir yıl süreyle ABD'deki Oregon Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulunan Berkem, 1956 yılında da Oak Ridge Nükleer Araştırma Enstitüsü'nde radyoizotoplar üzerine çalışır. 1962-1964 yılları arasında İ. Ü. Fen Fakültesi Dekanlığı'nı ve 1964 yılında açılan Kimya Yüksek Okulu'nun da müdürlüğünü yürütür.

Üç yıl sonra kurulan Kimya Fakültesi'nin 1967-1975 yılları arasında üç dönem dekanlığını da yapan Berkem, 1957 ile emekli olduğu 1978 yılına kadar devamlı olarak İ. Ü. Senatosu üyesidir. Yine aynı tarihler arasında, ancak farklı sürelerle Üniversiteler Arası Kurul üyeliği, Yüksek Öğretim Kredi ve Yurtlar Kurumu Yönetim Kurulu Başkanlığı, TÜBİTAK Danışma Kurulu ve Bilim Adamı Yetiştirme Grubu üyeliği, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu üyeliği ve Gençlik Komitesi Başkanlığı, Yıldız Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyeliği gibi pek çok değişik görevde bulunur.

Öğrencilik ve öğrenci sorunları ise onun, üniversite yıllarından sonra da uzun yıllar ilgilendiği ve uğrunda emek harcadığı bir başka konu olmuştur. Öğrencilik yıllarında, Montpellier Üniversitesi'nde Öğrenci Derneği'ne başkan olan Berkem, yurda döndükten sonra da 1941'de İÜ Fen Fakültesi Öğrenci Derneği'ni kurarak, ülkemizdeki bu ilk öğrenci derneğinin de 1952 yılına kadar başkanlığını yürütür. Bu konuda, adından övgüyle söz edilen İÜ'deki Üniversite Yemek Kurulu ise yine kurulmasında öncülük ettiği, bir süre de başkanlığını yürüttüğü bir başka kuruldur.

1968'de İTÜ'nde düzenlenen Uluslararası Kimya Sanayi Kongresi (sağda). UNESCO Genel Konferansı, Paris 1972 (üstte).

İkisi çeviri olmak üzere; Madde ve Atom Bombası, Elektrokimya ve Hesapları, Fizikokimya, Çekirdek Kimyası, Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış, Darülfünundan Bugüne Üniversiteler gibi genellikle kimya ve kimyayla ilgili konularda yaklaşık otuz kitabın da sahibi Berkem. Bunların yanı sıra, bilimsel makaleler dışında, çok sayıda gazete ve dergide yazıları yayımlanan Berkem'in, yazma alışkanlığı 1936 yılından bu yana sürüyor. Son olarak, 1930'lu yıllardan 1990'lı yıllara kadar ülkemizin gündemini oluşturan ve kendisinin de tanığı olduğu olayları kaleme alan Berkem, özellikle son yirmi yıldır zamanının çoğunu 1986 yılında kurduğu Türk Kimya Vakfı ve 1970 yılından bu yana başkanı olduğu Türkiye Kimya Derneği'ne ayırıyor. Bu dernekteki görevinin yanı sıra, derneğin aylık bültenini de yayıma hazırlayan Berkem, 1996 yılında, yaklaşık dört yıl süren bir ön çalışmanın ardından, 35. Uluslararası Uygulamalı Kimya Birliği (UIPAC) Kongresi'nin İstanbul'da başarıyla gerçekleştirilmesini de sağlamıştı. Ayrıca 1985 yılında, Türk Kimya Sanayicileri Derneği'nin kuruluşuna da öncülük etmişti. Emekli olduğu 1978 yılından sonra da, "Hocalığın emekliliği olmaz!" diyerek, 1993 yılına kadar sözleşmeli öğretim üyesi olarak görevini sürdürmüştü. 1930'lu yıllardan günümüze kadar, Türk yüksek öğretimine çok büyük katkılarından dolayı, bir çok üniversitenin şükran plaketine değer bulunan Berkem, Türk Kimya Sanayicileri Derneği'nin şeref üye-

liğini ve Türk Kimya Derneği'nin Şeyhül Kimyageran pâyesini; 1994 yılında, İTÜ şeref doktorasını ve Üniversitelerarası Kurul'un şeref plaketi'ni almıştı. Bugün 1952'de evlendiği, eski bir öğrencisi olan Dürdal Hanımla, sakin, mütevazı bir yaşam sürüyor ve geleceğe birşeyler bırakmış olmanın mutluluğunu yaşıyor.

Prof. Dr. Ali Rıza Berkem hakkında, özellikle Türk yüksek öğretimindeki yeri ve yakın tarihimize tanıklığı nedeniyle kuşkusuz söylenecek daha çok şey var. Belki de bu noktada sözü ona bırakmak en iyisi olacak.

"Birileri çıkıp da, Hocam kendinizi tanımlar mısınız? diye bir öneride bulunmuş olsa, yanıtım kısaca şöyle olur:

Atatürk'çüyüm. Müslümanım. Bir işe veya bir harekete daima "Besmele" ile başlarım. Allah'la kul arasına girilmesini asla kabul etmem. Laik, demokratik Cumhuriyet'e içtenlikle bağlıyım.

Paranın bir amaç değil bir araç olduğuna inanırım. Tüccar hoca olmayı asla düşünmedim ve olmadım. Çocuklarıma taşınır ve taşınmaz pek bir şey bırakamıyorum. Bırakacağım tek şey, babalarının tertemiz bir geçmişi, ki bu da onlara yeter sanıyorum.

Hiçbir kimseyi, serveti ve mevkii dolayısıyla kıskanmam ve kıskanmadım.

Bütün hayatım boyunca kendim için hiçbir kimseye veya makama en küçük bir istekte asla bulunmadım, ama bunun zararını da gördüm.

İhmalciyim. Bugünün işini yarına bıraktığım çok olmuştur, ama bunun zararını da görmüşümdür.

Anı karar veremem. Uzun yıllar idarecilik sırasında bunun hem zararını hem de yararını gördüm.

Lügatımda 'Hayır' sözcüğü yoktur. Hayır dersem karşımdakinin üzüleceği düşüncesiyle, bir düşünelim derim ki, bu bir bakıma hayır anlamına gelir.

Hizmet etmenin kutsal bir görev olduğunu düşündüğümden, bana önerilen görevleri hiçbir zaman geri çevirmemiş ve sorumluluk duygusu içinde sonuna kadar yürütmeye çalışmışımdır. Üstlendiğim görevlerden, hiçbir zaman, en küçük bir kişisel çıkar beklemedim ve edinmedim.

Kibirli değilimdir. Uyumluyumdur. Kolayca kırılmam, ama kırılırsam, bunu asla unutmam.

İnsanları severim. Onlar hakkında en küçük bir kötülük düşünmem. Din,

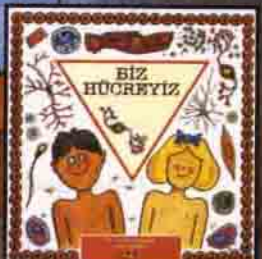
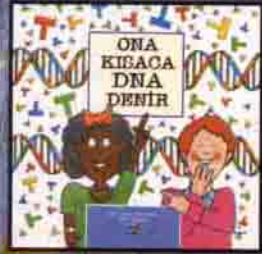
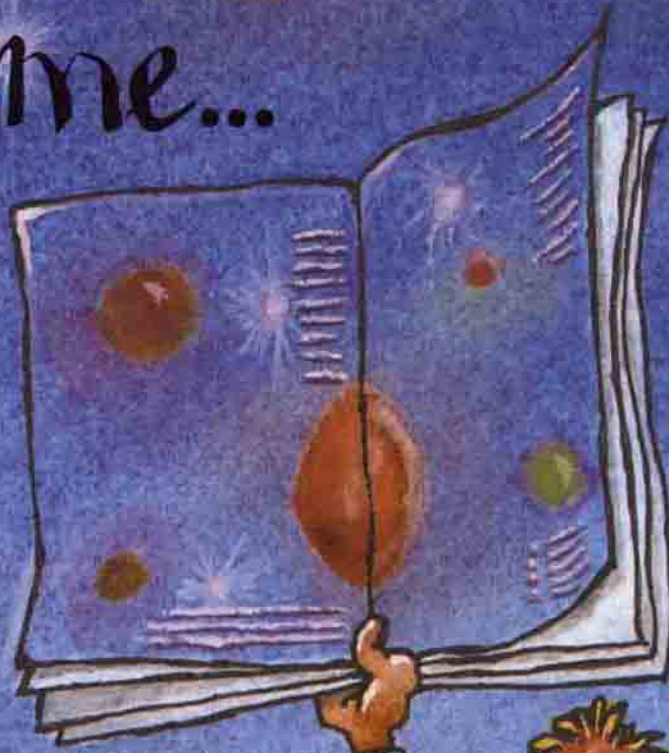
ırk, mezhep, renk, fakir, zengin olmak benim için asla farketmez. Ben insanı, insan olduğu için severim."

Murat Dirican

Bu yazının hazırlanmasındaki yardımlarından dolayı Tassun Terzioğlu, Eyüp Altun, Alber Bilen, Dürdal Berkem ve Melek Ünver'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar
Berkem A.R., *Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış*, Türk Kimya Derneği Yayınları, İstanbul, 1996.
Berkem A.R., *İÜ 64 Yaşında Darülfünan'dan Bugüne Üniversiteler*, İÜ Basımevi, İstanbul, 1997.

ucurttmadan bilime...

TÜBİTAK

popüler bilim kitapları
ÇOCUK KİTAPLIĞI

